

OB ROB RAZISKAVAM S PODROČJA POROČNE TEMATIKE
(BENEŠKA REPUBLIKA, 17. - 18. STOL.)*Claudio POVOLO*Univerza v Benetkah, Oddelek za zgodovinske študije, IT-30124 Venezia, Calle del Piovan o Gritti,
San Marco 2546**IZVLEČEK**

Razmerje med sistemi oblasti in močjo institucij se znajde na odločilni preizkušnji v odnosih med posvetno in cerkveno oblastjo. Spori, odločitve, doktrinalne in pravne razlike, ki jih obe oblasti izražata na različnih področjih družbenega in političnega življenja, so predvsem posledica sprememb, do katerih je prihajalo na antropološkem in in političnem področju in ki so pritiskale neposredno na življenje in strukture institucij v želji, da jih prilagodijo trenutnim interesom.

V okviru odnosov med posvetno in cerkveno oblastjo predstavlja poročna politika nekakšen lakmusov papir, ki odseva naravo in globino sporov, ki prihajajo posebej do izraza v 17. in 18. stoletju.

Obljuba zakona, nezakonite in tajne poroke so le nekatere od institucij, ki postajajo vse bolj zanimive za državno oblast v skrbi za zaščito celovitosti družinskih premoženj in njihovega pravnega prenosa z ene generacije na drugo.

Iz nekaterih pravnih mnenj izpod peresa svetovalcev v službi Beneške republike je mogoče razbrati razsežnost teh pojavov in njihovo težavno uresničevanje v politični situaciji, za katero je bila značilna izključna vladavina omejenega kroga plemstva.

Neobičajni dogodek

Francesco Brigo je živel v majhni vasi Granze di Vescovana na območju Padove, ki je sodila pod sodno oblast podestata v Estah.¹ Peščica hiš, stisnjenih okoli župne cerkve, majhna skupnost, ujeta v gosto mrežo poljskih poti, ki so prepredale prostrano planjavo polj in kanalov. V tej ravni in skoraj opusteli pokrajini bi zunanji opazovalec z lahkoto in brez posebno izostrenega čuta za opazovanje zaznal več kot očitne znake velike beneške in mestne posesti. Podobno kot večina drugih vasi, ki so

¹ Dogodki, ki jih navajamo v teh prvih odstavkih, so vzeti iz nasveta, ki ga je napisal grof Giovan Maria Bertoli dne 6. januarja 1697 (po beneškem štetju?) in je shranjen v beneškem Državnem arhivu (=ASV), *Consultori in iure*, snopič 149, po datumu.

bile raztresene v bližnji okolici, tudi ta vasica še zdaleč ni odražala potez, značilnih za skupnost drobnih kmetijskih posesti ali skupnega premoženja; krajina, v katero se je s svojimi skromnimi domovi, s slamo kritimi hišami in z gosposko hišo na videz povsem stapljala, je namreč že pripadala tistemu velikemu delu nižine, ki se je od vznožja Euganijskih in Bericijskih gričev raztezala proti Adiži in se od tam na široko razpirala proti dolgemu toku reke Pad.²

Za prigodo, katere protagonist je bil Francesco Brigo, bi lahko mirno trdili, da je bila dokaj nenavadna. Prav tako nenavadni so bili tudi dogodki, zaradi katerih je cela zadeva vzbudila pozornost in končala na delovni mizi uglednega pravnika, ki je v tistih letih opravljal dolžnosti pravnega svetovalca Beneške republike. Začelo pa se je pri beneškem predstavniku v Estah, ki je za vso stvar zvedel prvi, brez oklevanja ocenil, da je zadeva resna, in se temu ustrezno odločil o tem obvestiti senat, enega glavnih upravnih organov Dominante. Primer, v katerega so bile neposredno vpletene cerkvene oblasti, je bil zatem, kot se je pogosto dogajalo, ko je šlo za zadeve z določeno politično in pravno težo, predan v presojo enemu pravnih svetovalcev, ki naj bi dogodek ocenil in o njem podal svoje mnenje.

Grof Giovan Maria Bertoli je takrat že nekaj let opravljal dejavnost pravnega svetovalca. Mnenja, ki so jih od njega zahtevali organi, kot sta senat in svet desetih, so običajno zadevala področja, ki so zaradi svoje posebne narave predpostavljala ali kakorkoli dopuščala prekrivanje interesov in jurisdikcije cerkvenih in posvetnih oblasti.³ Svojo dejavnost je opravljal z veliko tehničnega in pravnega znanja, dasiravno je bilo v njegovih mnenjih le redko zaznati tisto intelektualno in politično napetost, ki je vse bolj prihajala do izraza v takrat že utrjeni beneški kulturni tradiciji svetovanja. Seveda si je pri svojem delu dotlej nabral že široko kazuistiko nasvetov, ki je zadevala najrazličnejše primere. Večkrat je posegel tudi na področje porok, pri tem pa vedno izkazoval določeno pojasnjevalno in ideološko ravnotežje.⁴

Dogodka, katerega protagonist je bil Francesco Brigo, pa Giovan Maria Bertoli nikakor ni mogel dojeti. Ob branju poročila estenskega podestata, ki ga je bil prejel

2 Za boljše razumevanje družbenih in gospodarskih razmer v južnem delu padovskega okrožja, predvsem pa tamkajšnjih družbeno-gospodarskih sprememb, glej Vigato (1997).

3 Številni Bertolijevi nasveti so shranjeni v ASV, *Consultori in iure*, snopiči 139-160 (leta 1685-1707). Snopiči so največkrat opremljeni s končnim kazalom po posameznih področjih, medtem ko predstavlja snopič 158 nekaj *Index generalis* vseh nasvetov, ki so bili napisani pred tem. O Bertoliju in njegovi svetovalski dejavnosti glej Ferrari (1889). Ko Ferrari omenja Bertolijevih "tisoč petsto nasvetov", pravi: "Manjka le nekaj nasvetov od naštetih v kazalu, med katerimi pa so za nekaterimi od njih ostale sledi, ki dajejo slutiti, da jih je nekdo, kdove kdaj in kdove zakaj odstranil" (1882, 82). Med izginulimi nasveti (ali skoraj zagotovo preloženimi v kak drug snopič ali fond za dodatno konzultacijo) je tudi tisti, verjetno dokaj zanimiv, ki zadeva upravo in veroizpoved na Peloponezu (označen z dokumenti 252-293 v snopiču 140 /leta 1686-1688/). O Bertoliju glej tudi kasnejši kratek zapis izpod peresa Torcellana (1967, 607).

4 Glej na primer nasvet z dne 24. novembra 1689 (ASV, *Consultori in iure*, snopič 140) o primeru dveh tajnih porok z območja Bresce, ali kasnejšega z dne 28. avgusta 1692 (*Ibidem*, snopič 143), ki zadeva primer razdevičenja in prelomljene obljube poroke v Istri.

ob koncu leta 1697, je bilo na prvi pogled resda videti, kot da bi šlo za eno običajnih poročnih zadev, ki so prihajale na naslov cerkvenega ali posvetnega sodišča zaradi vedno znova prelomljenih obljub zakona ali zaradi nenadnih razkritij nezakonitosti zvez, sklenjenih, ne da bi upoštevali določene formalnosti, predvidene s Tridentinskim koncilom. V resnici pa je Bertolija tokrat najbolj osupnil presenetljiv izid tega primera, zaradi česar je povsem izgubil vso svojo običajno umirjenost.

V svojem nasvetu je Giovan Maria Bertoli za senat najprej povzel celoten razvoj dogodkov. Francesco Brigo je imel ljubezensko razmerje z mlado Domenico Francato. Pred začetkom razmerja sta si menda izmenjala klasično obljubo poroke, vendar je kmet iz Granze di Vescovano svojo pozornost prav kmalu preusmeril v drugo mladenko, neko Barbaro Malacarne, do katere je že takoj na začetku gojil resne namene in se z njo že kmalu tudi uradno zaročil. Zapuščeno dekle se je kmalu zatem odločilo, da uveljavi svoje domnevne pravice in s formalnim aktom, ki ga je vložila pri cerkvenem sodišču v Padovi, spodbijala novo zvezo, ki jo je njen verolomni snubec tedaj že nameraval tudi dokončno okronati.

Francesco Brigo je bil trdno odločen doseči svoj cilj in se ni zmenil za formalni ugovor svoje nekdanje ljubice. Vaškega kurata je zaprosil, naj mu vsemu navkljub omogoči poroko z Malacarnejevo, vendar ga je ta, kot je bilo povsem jasno pričakovati, zavrnil (očitno zato, ker mladenič ni razpolagal s potrebnimi *potrdili o prostosti*, ki jih je izdajala prav škofovska kurija). Brigo se ni vdal. Lahko bi se bil sicer odločil za preizkušeno formulo: z nevesto bi se nenapovedano pojavila pred istim duhovnikom (lahko celo med nedeljsko mašo) in si na hitro izmenjala obojestransko željo, da se združita v zakonsko zvezo. Vendar se je Brigo - in tu Giovan Maria Bertoli ni mogel skriti svoje osuplosti - odločil, da to občutljivo vprašanje, ki ga je zadevalo tako zelo od blizu, reši bolj pragmatično in poseže po kulturni tradiciji, iz katere je izhajal: po nekakšnem *vaškem zakonu*, ki je očitno še zmeraj živel celo v tisti brezmejni ravnici, podložni načelom plemiške posesti in njene logike prilaščanja in oblasti.

Potem ko je spregledal oziroma se izognil vsem cerkvenim določilom, se je mladi kmet iz Granze di Vescovana zatekel po pomoč k osebi, ki je v vasi še zmeraj predstavljala dovršen del oblasti. Odšel je torej k vaškemu kovaču, s katerim se je najprej posvetoval in si zagotovil njegovo sodelovanje, potem pa se je s svojo izbranko podal na vaško pokopališče, ki je s svojimi grobovi in križi ovijalo župno cerkev. Na tem mestu, ki je za vso skupnost posebljalo kraj, v katerem so se preteklost in sedanost, svetost in posvetnost simbolno intimno stapljale in s tem zaznamovale njegovo kulturno identiteto, je kovač opravil (in o tem izdal tudi pisno potrdilo)⁵ to,

5 Izjemno zanimiva so opažanja, ki jih je o liku kovača zabeležil Gabriel Le Bras: "Nekateri poklici, kot kovač ali mlinar, so imeli posebno moč nad svojimi strankami, predvsem pa so prišli do izraza na političnem področju. Vse do konca 19. stol. je bila prav kovačija eno od zbirališč kmetov, 'moška pralnica', kovač sam pa je užival velik ugled. Običajno je bil v vasi to edini obrtnik, ki je obdeloval železo, zato je opravljal tudi dela kolarja in podkvarja. V resnici pa gre njegovo priljubljenost pri-

kar v očeh Giovan Marie Bertolija ni mogli biti drugo kot povsem nerazumen obred. Francesco Brigo in Barbara Malacarne sta si pred človekom, ki sta mu očitno priznavala oblast na verskem in civilnem področju, in v prisotnosti tistih nemih prič, ki so po njunem prepričanju še zmeraj dajale pečat svetosti in zakramentalnosti vaškim obredom in običajem, izmenjala prstana in obojestransko željo, da se združita v trajno zvezo.

V svojem nasvetu je Giovan Maria Bertoli povzel to, čemur bi lahko rekli tradicionalni okvir dogajanja: pritožba prve mladenke na cerkveno sodišče, domnevna veljavnost Brigove obljube, dekletovo možno razdevičenje in končno potencialna pritožba na posvetno sodišče z odškodninskim zahtevkom. Glede na kasnejši razvoj dogodkov v primeru Bertoli pa mu nikakor ni uspelo najti logične razlage, s katero bi te dogodke opravičil, in ob tem ni skrival svojega nepričakovano trdega stališča, češ da bi morala posvetna oblast odgovorne ostro kaznovati:

"... prevzeti vlogo duhovnika, delovati na pokopališču, opraviti poroko z izmenjavo prstanov in o tem izdati potrdila, je noro; gre ali za burlesko ali za omalovaževanje vere, še več, za žalitev duhovniške vloge in s tem ugleda Cerkve.

Tolikšnega prezira do tako pomembnih zadev katoliški vladarji ne dopuščajo in če sta za pomanjkljivo spoštljivost do svetih templjev ali izkrivljanje molitev potrebna bič in ostrina sodišč, naj to toliko bolj velja za onega, ki zlorabi zakramente, te temelje naše svete vere.

Še več. Če je po različnih odredbah častitljivega senata predvidena huda kazen npravstvenega sodišča, na območju Terraferme pa javnih predstavnikov za vse, ki se s svojo nevesto in pričami pojavijo pred župnikom in rečejo, prvi: to je moja žena, druga pa: to je moj mož, samo zato, ker se tovrstna formalnost razlikuje od tega, kar določa sveti Tridentinski koncil, kaj je sploh mogoče reči o zadevnem primeru, kjer vlogo duhovnika meni nič, tebi nič prevzame posvetni človek? Oba, Brigo in kovač zato zaslužita kazen, in sicer tako zaradi vsebine, kot zaradi oblike, in seveda tudi v opozorilo drugim..."⁶

Z vrhov svoje pravne razgledanosti in učenosti Giovan Maria Bertoli seveda ni mogel dojeti kulturnih razsežnosti dogodka, ki je izviral in črpal ves svoj smisel v zakramentalnem dožemanju sorodstva in v religioznosti, ki se je v predhodnih stoletjih predvsem v kmečkem okolju intimno zlivala z duhom in življenjem skupnosti.⁷ Kljub očitnim kulturnim in političnim spremembam, do katerih je začelo prihajati v 16. stoletju in ki jih je Tridentinski koncil, nedosledno sicer, a vendarle sprejel in interpretiral, je ta podoba sveta in družbe uspela preživeti in se obdržati (na videz

pisati drugim dejavnikom: "Pogosto so se ljudje zatekali k njemu zato, ker je bil obenem tudi vrač, ranocelnik, zdravnik in veterinar." (Le Bras, 1979, 140).

6 ASV, *Consultori in iure*, snopič 149, 6. januar 1697.

7 Značilni primer obrednosti, povezane s kulturnimi koncepti skupnosti, je na primer dogodek, ki ga je za simpozij obdelal L. Pavanetto.

nedotaknjena) še celo stoletje, dasiravno v družbenem in gospodarskem kontekstu, katerega koncepti so ji bili v bistvu tuji.⁸

Sistemi oblasti in oblast institucij: nekatere težave

Odnos med sistemi oblasti in oblastjo institucij seveda ne predpostavlja neposrednega odnosa med institucionaliziranimi in dejanskimi oblastmi, je pa kljub temu nabit s pomeni in simboliko, ki prihajajo do izraza predvsem v *sposobnosti* (ali hontenju) jurisdikcijskih in konstitucionalnih krogov, da interpretirajo in asimilirajo pobude, ki prihajajo iz različnih družbenih sredin in ki uspejo, pogosto uspešno, uveljaviti ali na kakršenkoli drug način izraziti svoj vpliv na dejansko življenje institucij.⁹ Sintagma *sistemi oblasti* naj bi namreč izpostavila naravo in antropološke posebnosti družbenih sil, ki so, prav zahvaljujoč svojim značilnostim (očitno spremenljivih in različno pestrih v zgodovini), institucionalno oblast *oblikovale*. Če je z nastankom vse močnejših in vplivnejših državnih tvorb v moderni dobi po eni strani samoumevno, da pojem institucije neizogibno teži k vse večjemu soočenju s široko dejavnostjo javnih in upravnih struktur, ki dosežejo v 19. stoletju svojo končno obliko (ne pa tudi take, ki bi povsem ustrezala zapletenemu družbenemu dogajanju), je prav tako tudi res, da lahko z zasukom perspektive (ne nujno na žabjo) zgodovinsko raziskovanje pogosto postavimo v tako interpretativno dimenzijo, v kateri se institucionalna realnost, recimo temu tako, *razkrije* in pri tem pokaže na posebnosti svoje narave in zgradbe, predvsem pa na naravo svojih sporov.¹⁰

8 O teh vprašanjih glej Bossy (1990) in Bossy (1998).

9 Gre torej za interpretacijo, ki se v veliki meri poslužuje pravne perspektive, ne da bi se pri tem omejevala na formalistične vidike načetih vprašanj. Kot pravi Denis Richet, "velika večina oseb - recimo ljudi 20. stol. - razume pod tem pojmom ('institucije') realnost, ki je sicer omejena, zato pa pomembnejša. Razlaga v slovarju pravi, da so 'institucije' 'temeljni zakoni, formalni ali materialni ustroj, na katerem je grajena država...'; vendar je treba pri tem paziti, da se izognemo omejitvam, ki jih ta metoda vsebuje: če naj bo zakon 'temeljni', ne sme biti iztrgan iz duhovne in politične, intelektualne in socialne, gospodarske in verske sredine, ki naj bi jo odseval, a na katero naj bi tudi vplival." Po mnenju tega francoskega zgodovinarja je namreč treba "evolucijo stvari iskati onkraj abstraktne fasade tekstov ali pisarniške sivine, povezati zgodovino zakonov in uredb s spremenljivim življenjem družbe in države, posvečati manj pozornosti institucijam kot takim in več njihovemu 'duhu' oziroma njihovi notranji logiki in zgodovinski doslednosti." (Richet, 1998, 3-4). Zgodovinski pogled torej, ki upošteva globoko povezanost institucionalnih oblasti z dejanskimi (glej na primer odlomek, posvečen 'telesom', Richet, 1998, 93-105) in njihov vzajemni vpliv, ki pa domnevno vendarle predvideva določeno razumevanje institucionalne zgodovine (in morda samega pojma institucij), pa čeprav obrzdane z nevidnimi zankami pravno-publicistične perspektive (glej na primer Richet, 1998, 63-64, kjer avtor govori tudi o "zankah institucionalne zgodovine").

10 Lep primer takega zasuka perspektive najdemo v delih Norberta Roulanda, v katerih avtor raziskuje močno prisoten pravni pluralizem, ki je bil v družbi razširjen kljub domnevno uveljavljanju državnih tvorb (Rouland, 1992); glej tudi (predvsem) Rouland (1991) in Rouland (1995). Vendar Roulandova perspektiva po mojem mnenju ne priznava možnosti uveljavljanja in redefinicije družbenih ravnovesij, ki jih predvsem od prejšnjega stoletja dalje oblikujejo državne institucije. Navse-

V okviru odnosov med *sistemi oblasti* in *oblastjo institucij* zavzemajo pomembno mesto odnosi med državo in Cerkvijo oziroma med posvetno in cerkveno oblastjo. O tem vprašanju je bilo napisanih veliko študij, o njem je bilo veliko razprav, tako da je pravzaprav preraslo v eno osrednjih tem zgodovine institucij in družbe. V tej luči predstavljajo zapleti, do katerih je prihajalo predvsem od 18. stol. dalje na občutljivem področju poročne tematike, dragocen lakmusov papir, ki usmerja k bistvu nekaterih problemov, načetih na simpoziju. Cilj našega razmišljanja in izbrane kazuistike (vzete iz beneškega primera) je torej zakoličiti in razčleniti nekatera vprašanja, ki neposredno zadevajo odnose med *sistemi oblasti* in *oblastjo institucij*.

Država, Cerkev in poročna politika

Nasprotja in spori med posvetno in cerkveno oblastjo so v moderni dobi dosegli tako silovitost, da so zajeli tudi nekatera najpomembnejša področja družbenega življenja. Tako intenzivnost kot zapletenost obstoječih odnosov med oblastema (ne glede na samoumevno dihotomijo in občasno konvergenco ciljev) silita v razmislek o naravi in natančnem pomenu, ki ga gre pripisati pojmom države in Cerkve, tvorbama, ki se kažeta predvsem kot institucionalni strukturi s hierarhičnim profilom, ki, preden sploh lahko uveljavita svoj neposredni vpliv v družbi, iz nje najprej zrasteta, črpata svoj smisel in se v njej razvijeta. Razmišljanje o konkretni naravi sporov med oblastema, čeprav omejeno na pomembno poročno področje, pa navsezadnje pomeni vstopiti v enega tistih zgodovinskih vozlišč, ki nudijo najbližjo pot do razumevanja življenja institucij v moderni dobi.

Dogodek, katerega podjetni protagonist je bil Francesco Brigo, se očitno navezuje na družbene prakse, pravno tradicijo in verske običaje, ki ne le da so v stoletju pred tem s svojo trdoživostjo in zakoreninjenostjo predstavljale tisto zakramentalno pojmovanje poroke, ki se je vključevalo v neke vrste *sorodstveno religioznost*, dokaj razširjeno v vseh družbenih slojih, temveč so do neke mere oblikovali kulturni in interpretativni substrat, v okviru katerega sta cerkveno pravo in sama poročna doktrina izoblikovala svoj učeni elaborat.

Tridentinski koncil se tem kulturnim tradicijam ni povsem izognil, pač pa je postavil nova pravna določila, ki naj bi s svojo večjo strogostjo preoblikovala institucijo poroke, kot pravilno opozarja John Bossy, "iz družbenega procesa, za katerega Cerkev jamči, v cerkveni proces, s katerim Cerkev upravlja" (Bossy, 1990, 31). V resnici so se spremembe povsem uresničile šele v daljšem časovnem obdobju, in sicer predvsem zaradi močnega odpora - najbolj je prišel do izraza na podeželju - do poročne doktrine, ki je s svojimi novimi pravili poroko v bistvu oddaljevala od

zadnje je prav ta možnost vzpodbudila uveljavitev pravne govorice zakonika in jasno prevlado centra nad periferijo (in njenimi običaji in zakoni). Za ta vprašanja glej Damaška (1991) in Van Caenegem (1995).

intimno *zakramentalnega* pojmovanja življenja in medosebnih odnosov (Bossy, 1998, 18-19).

Končni cilj nove poročne doktrine, ki so jo izoblikovali na Tridentinskem koncilu in ki se je, resnici na ljubo, zelo previdno in z veliko mero občutka uveljavljala nad že utrjenimi družbenimi običaji, je bil ublažiti zahteve po redu in nadzoru v družbi, ki je bila podvržena globokim spremembam, kar naj bi dosegli s premišljenim ohranjanjem družbenih ravnotežij in reda, izvirajočih iz kulturnega substrata, ki je bil v tradicijah in obrednosti globoko zakoreninjen, na pravni in formalni ravni pa komajda zaznaven.¹¹ Tridentinski doktrinarni elaborat s področja porok je včasih odkrito, vsekakor pa kot problem, ki je v svojih domnevnih razsežnostih in morebitnih posledicah politično pomemben tako za posvetne kot za cerkvene oblasti, vzpodbudil razkrivanje družbenih pojavov, ki so dotlej sobivali, pogosto v miru, vsekakor pa brez večjih napetosti, z razredno strukturo, ki je na antropološki in politični ravni črpala svojo ideološko upravičenost v globokem pojmovanju časti in privilegirane statusa (Maravall, 1984, 75-86).

V 17. stol., še bolj pa kasneje, so poročno politiko dojemali predvsem skozi pojave, ki so, podobno kot nezakonite poroke denimo, veljali za nevarne, če ne celo žaljive za zakonito oblast, ali pa, kot v primeru tajnih porok, za vir družbenega nereda oz. kako drugače moteče za brezhiben in nemoten prenos premoženja. Nezakonite in tajne poroke so tako prerasle v pomembno odprto politično vprašanje pomalem v vsej Evropi (Gaudemet, 1989, 233-234). Družbeni običaji, ki so jih vse dotlej sprejemali ali bili do njih vsaj strpni in ki so imeli pomembno vlogo pri vzpostavljanju razrednih ravnovesij, so se naenkrat pokazali v svoji novi, negativni in potencialno nevarni razsežnosti. Postopoma je posvetna oblast zahtevala in razširila svoje jurisdikcijsko področje na vprašanje (poročne politike), ki je bilo vse dotlej v izključni pristojnosti cerkvenih oblasti. Država in Cerkev sta se torej znašli v situaciji, ko sta bili prisiljeni redefinirati svoja stališča in želje. Spori, ki so se vneli (v nekaterih primerih pa, nasprotno, potuhnili), pa pričajo, da ni šlo za obrobno vprašanje, temveč da je, daleč od tega, da bi odločilno zaznamovalo kompleksno politično strategijo, za katero so bile značilne strankarske igre ali poenoteni cilji obeh oblasti, v končni fazi šlo za veliko več, za redefinicijo ali, nasprotno, ohranjanje nespremenjenih družbenih ravnovesij skozi postopno uresničevanje posameznih želja.

11 John Bossy s tem v zvezi opozarja, da "veliko argumentov potrjuje stališče, češ da tridentinske enovitosti ni oviralo toliko vnovično vdajanje grehu na individualni ravni ali odpor protestantov kolikor notranja razhajanja družbe, v kateri je bilo sorodstvo najpomembnejša družbena vez, pravica do krvnega maščevanja, čeprav 'nadzorovana', pa cvetoča družbena dejavnost" (Bossy, 1998, 11).

Grazianov odlok

Ko so leta 1765 ugovori Bortola Rocca iz Rovinja končno prišli do beneškega vrhovnega sodišča, bi zanj mirno lahko rekli, da sodi med tiste številne družinske očete (ki so se jim z leti pridružili še mnogi drugi), katerih čast je bila ranjena ne toliko zaradi hčerinega obnašanja (ki bi ga tudi sam sicer nikoli ne označil za brezhibno), kolikor zaradi možnosti, ki jih je cerkvena poročna doktrina puščala brezvestnim moškim oziroma vsem, ki zaradi računice ali čustvenega razpoloženja niso bili več pripravljeni držati dane besede, da se svojim obveznostim izognejo.

Zgodba Giovanne Rocco nam je poznana iz kratkega in vsebinsko polnega poročila s številnimi pravnimi opombami izpod peresa strokovnega svetovalca, ki so ga, potem ko so zahtevki dekletovega očeta prepotovali dolgo in ovinkasto institucionalno pot, kot običajno prosili, da poda svoje mnenje o primeru, ki je tako od blizu zadeval krhko in na videz nejasno mejo med cerkveno in posvetno sodno oblastjo.¹² Giovanna se je zaročila z Antoniom Binussijem, prav tako iz Rovinja. Šlo je za uradno zaroko, ki so jo slavili tedaj že daljnega leta 1757 v družbi prijateljev in sorodnikov; za dejanje, s katerim je bila pred celotno skupnostjo potrjena obveza, ki sta jo mlada človeka z vzajemno obljubo poroke prevzela drug do drugega. Vendar se stvari niso odvijale, kot bi bilo treba. Antonio je začel kmalu zahajati k drugemu dekletu, Eufemiji Surtichi, in vsi protesti (verjetno tudi grožnje) njene družine so bili zaman. Zato so se zatekli k institucionalnim potem - in doživeli popolno zmago-slavje. Cerkvena sodišča so Giovanni in njeni družini izrekla pozitivne razsodbe kar na treh ravneh. Zaroko med mladenko in Antoniom Binussijem je kot povsem zakonito spoznala najprej škofijska kurija v Poreču (pod čigar jurisdikcijo je sodil Rovinj), zatem metropolitiska kurija v Vidmu in na koncu še sama apostolska nunciatura.

Antono Binussi bi torej moral ne le izpolniti obvezo do Giovanne Rocco, temveč ne bi smel nikoli več skleniti zveze z nobeno drugo žensko. Zaroka, torej uradno dejanje, s katerim se mlada dva zavezujeta, da se bosta v bolj ali manj določeni prihodnosti poročila, je torej teoretično tudi še po sprejetju doktrine, ki se je izoblikovala na Tridentinskem koncilu, ohranila značaj *sakralnega*, podobno kot ga je imela preteklih stoletjih. Preko svojega prava in svojih sodišč pa je Cerkev vedno znova potrjevala zavezujoči značaj tega, kar je mogoče razumeti kot pogodbo, podpisano pred celotno skupnostjo.

V resnici pa je po sprejemu nove poročne doktrine v samem koncilu prišlo do temeljitih sprememb: čeprav je prava in zakonita zakonska zveza (ki so ji pred koncilom rekli *sponsali de praesenti*, da bi jo ločili od zaroke oziroma *sponsali de futuro*) še naprej slonela na obojestranski izmenjavi privolitve mladoporočencev, je bilo treba obred odslej opraviti pred domačim duhovnikom in v prisotnosti vsaj dveh

12 ASV, *Consultori in iure*, šk. 230, 23. februar, 1764.

prič.¹³ Kljub temu, da so *sponsali de futuro* ohranili svojo obvezujočo naravo do skupnosti, so v resnici v trenutku, ko se je končna izmenjava privolitev preselila v cerkev in v prisotnost duhovnika, začeli izgubljati tisto bistvo, ki je bilo značilno zanje na samem začetku (Lombardi, 1996, 225-227). Nova institucionalna podoba zakonske zveze je dokončno potrdila razkol med pogodbo in zakramentom, med pojmom, ki sta v okviru skupnosti stoletja dolgo sobivala v okviru religioznega pojmovanja sorodstva in prijateljstva.

Cerkev je seveda bdela nad spoštovanjem obveznosti, ki so izhajale iz zaroke (in s tem obojestranske in zavezujoče izmenjave privolitev za prihodnost); tako imenovana *potrdila o prostosti*, ki jih je izdajala škofovska kurija, pa bi morala tudi v praksi preprečevati, da bi osebe, ki so se z uradno zaroko že zavezale, lahko sklenile zakonsko zvezo z drugo osebo, in jih pirsiliti, da bi spoštovale pogodbeno obvezo, sklenjeno med družinama ali skupinama. A le kako je bilo mogoče preprečiti zlorabe v družbi, ki je bila družbeno in gospodarsko tako globoko razklana?¹⁴

Poročna določila, ki so jih sprejeli na Tridentinskem koncilu, so bila namreč samo na videz stroga. Tudi tokrat namreč niso dokončno sankcionirali tako imenovanih nezakonitih porok, tistih torej, ki so jih opravili, ne da bi spoštovali vse predvidene pravne formalnosti, ki sicer niso posegale v bistvo zveze (to so zagotavljale svobodna izmenjava vzajemne privolitve, prisotnost duhovnika in prič), so pa bile potrebne kot dokazilo njene dopustnosti (Lombardi, 1996, 221).

Po sprejemu tridentinskih odredb se je bistvo pojmovanja tajnosti vsaj na formalni ravni v resnici močno spremenilo. Če jo je pred tem opredeljevala odsotnost vsakršne oblike javnosti ob izmenjavi privolitev med mladoporočencema, jo je po Tridentinskem koncilu določala odsotnost tako imenovanih oklicev, ki jih je bilo treba obešati na cerkvena vrata tri nedelje zapored (Bossi, 1990, 30-31). Cerkevne institucije so tako postale pravi porok veljavnosti bodoče zveze.

Seveda pa bi bilo zavajajoče prekomerno izpostavljati vlogo Cerkve pri odtegotvanju globoko zakoreninjenih družbenih običajev. Tridentinska poročna določila - tako kot obvezno vzdrževanje cerkvenih registrov za vse duhovnike - so namreč odsevala potrebo (izraženo z različnih strani) po soočenju z globokimi družbenimi in gospodarskimi spremembami, ki so terjale budnejši nadzor predvsem nad ideološkim prenosom genealoških in premoženjskih vrednot.¹⁵

Nezakonite poroke so v prvi vrsti odsevale napetosti, ki so od nekdaj obstajale med mlajšimi in starejšimi generacijami, med tistimi, ki so posamezne sorodstvene skupine vodili, in tistimi, ki so jim bili, predvsem po neposredni filiaciji, podrejeni;

13 O oblikovanju tridentinskega odloka *Tametsi* prim. Gaudemet, 1989, 213-221.

14 S tem v zvezi glej kritične opombe redovnika Paola Sarpija v nasvetu, ki ga je napisal ob zapletenem primeru, v katerega je bila kot protagonistka vpletena mlada Polissena Scroffa (Povolo, 1992, 228-229).

15 O kulturnem pomenu teh sprememb glej Hirschman (1979).

med tistimi torej, ki so razpolagali s premoženjem in ohranjali kulturne vrednote, v katerih so se razpoznavali in za katere so se čutili odgovorne, podobno kot so se čutili odgovorne za njihov prenos, in onimi, ki naj bi te dobrine in vrednote prevzeli (z zakonitim ali testamentnim dedovanjem). S tem ko je institucija poroke (skupaj s testamentnim dedovanjem) opredelila zavezništva in sorodstva, je obenem določila naravo in posebnosti medgeneracijskih odnosov. Za odpravo kakršnekoli oblike tajnosti bi torej zadoščalo, da bi jasno opredelili vlogo poglavarja sorodstvene skupine in zakonitost zakonske zveze pogojevali tudi s pristankom družinskega očeta.¹⁶

Možno je, da v primeru nezakonitih porok Cerkev ni prevzela posebno ostrih ukrepov (za njihovo ukinitve) zato, ker se je zavedala, da bi morala nova poročna zakonodaja, če naj bi jo sprejeli in ponotranjili vsi družbeni razredi, vsebovati določeno mero prožnosti in nedorečenosti. Domneva sicer ni brez določene logike, vendar ne pojasnjuje, zakaj je poročna doktrina, sprejeta v Tridentu, ohranila določeno vsebinsko nedorečenost. Zelo verjetno so nezakonite poroke (poimenovane z dikcijo, ki je očitno prišla z vrha) odsevale družbene običaje in kulturno tradicijo, ki so bili globoko zasidrani v družbi, ki je temeljila na statusu in časti; v družbi torej, kjer so s porokami v prvi vrsti potrjevali zavezništva in nove sorodstvene vezi, a tudi določali mesto, ki ga je posamezna družina zasedla na družbeni lestvici. Z vsako poroko so se tako nanovo vzpostavljala premoženjska ravnovesja, včasih tudi pomembni premoženjski prenosi. V primerih pa, ko je prišlo do navzkrižnih interesov med bogastvom in častjo, je lahko prav prožna poročna zakonodaja nejasnih obrisov pripomogla k sklepanju ne vedno brezhibnih zavezništev.¹⁷ Verjetno je celo dokaj razširjena praksa prostovoljnih ugrabitev, ki se je negotovo spuščala na področje generacijskih sporov in se oprijemala na klenost vrednot, povezanih z žensko častjo (ugrabljeno

16 Ob tem naj opozorimo, da so v srednjeveški družbi nekatere pravne institucije, kot sta bili očetovska oblast in testamentarno dedovanje, uzakonjevale prehod dobrin z ene generacije na drugo samo s smrtjo tistega, ki jih je posedoval (in ne s poroko onega, ki je zapustil družino). To pa je predstavljalo strog nadzor nad generacijo, ki naj bi upravljanje z dobrinami prevzela. Tak nadzor je očitno močno vplival na poročne in dedovalne odločitve. Vse to pa navaja na domnevo, da so močnejše plemiške družine, ki so v svojih rokah držale politično in cerkveno oblast, z lahkoto ne le vplivale na poročne odločitve svojih otrok, temveč tudi izničile zveze, ki so nastale na tajen ali nezakonit način. Odločitev Tridentinskega koncila, da očetova privolitev ni več ključnega pomena za veljavnost poroke, je bila torej sprejeta v želji, da bi institucijo poroke razbremenili pretirane togosti in s tem dopustili kontinuiteto družbenih običajev, ki so bili še zmeraj zelo živi.

17 Angleški raziskovalec James Casey je s tem v zvezi dejal: "Poročni doktrini katolikov in protestantov sta težili k zbliževanju, vendar sta se obe prilagajali družbi, ki sta ji bili namenjeni. Zaroka in nezakonita poroka sta verjetno lahko računali na določeno mero strpnosti samo v nekaterih skupnostih. Ena od obeh strani je morala najprej začititi določeno negotovost glede prave narave *mésaillance*, t.j. poroke z osebo iz nižjega družbenega sloja. Na sredozemskem območju sta obstajali dve konfliktualni hierarhiji, čast in bogastvo, cerkvena sodišča pa so s svojimi posegi te napetosti blažila...; kot posledica pa se je začelo v družbi, ki je slonela na rodovnih zvezah, počasi širiti nezaupanje do oblasti" (Casey, 1991, 135-136).

dekle, ki ga ugrabitelj potem ni poročil, je doletela sramota), služila redefiniranju samo na videz trdnih družbenih hierarhij.¹⁸

Na spornem področju časti so torej nezakonite poroke igrale vlogo varovalke za popuščanje napetosti v družbi, ki je bila prepojena z vrednotami časti in posebnih pravic, ki so izhajale iz statusa. Zato morda ni slučaj, da je nezakonita poroka (ki je zelo pogosto sledila soglasni ugrabitvi) predstavljala način, kako zaobiti to, kar je bilo z vseh zornih kotov videti kot odločno nasprotovanje sorodstvene skupine, in da je pogosto sledila predhodni zaroki (*sponsali de futuro*) enega od obeh mladih ljudi. Pri tem pa so prišla povsem jasno na dan vsa nasprotja, ki jih je vsebovala tridentinska poročna zakonodaja. Le kako bi sicer zaroko, ki je bila izpeljana povsem uradno in v prisotnosti sorodstva obeh zaročencev in celotne skupnosti, lahko izničila poroka, ki so jo opravili nezakonito, jo izpeljali nenapovedano in celo brez pristanka samega mašnika?

Pred to vprašanje so bila cerkvena sodišča postavljena že dolgo pred tridentinsko reformo, vendar je, kot rečeno, pojmovanje nezakonnosti odtlej doživelo globoko spremembo, v zadnjih desetletjih 16. stol., neizbežno pa po sprejetju novih zakonov, pa je paradoksalno prešlo v okvir poročne institucije, s katero so upravljale in jo nadzorovale cerkvene ustanove. Paradoksalno (če lahko tako rečemo) pa je bilo pri vsem skupaj dejstvo, da je prav tridentinska zakonodaja v resnici postavila ostrejšo mejo med zakramentom in pogodbo. Pred Tridentom je Cerkev razlagala zahteve in pričakovanja, katerih svetost in zakramentalnost sta izhajali iz obreda zaroke, ki je obenem predstavljal otipljiv dokaz pogodbenih obveznosti nove zveze pred skupnostjo. Po sprejetju odloka *Tametsi* in uvedbi cerkvenih formalnosti v poročne obrede je prišlo v celoti do izraza jasno ločevanje med zakramentalnim pojmovanjem poroke (potrjenim s svečanostjo v cerkvi) in njeno pogodbeno razsežnostjo (še zmeraj izraženo s sporazumi in dogovori, strnjjenimi v obredu zaroke).¹⁹ Do para-

18 O ugrabitvah in ustrezni bibliografiji glej Ribordy (1998, 29-48). Dobra analiza *sodnih predstavitev*, v katerih avtor razkriva ugrabitev na institucionalni ravni, vendar ne da bi se poglobil v notranje povezave, ki so na družbeni ravni spornim ugrabitvam kljub vsemu zagotavljale legitimnost. Zanimive opombe vsebuje tudi Casey (1991, 129-133): "Tipična institucija ugrabitve se rodi iz ambivalence, značilne za dvorjenje v sredozemskih deželah. Katoliška Cerkev si je zakonito ugrabitev, s katero je bilo mogoče ohraniti zunanji videz, zagotovo izmislila zato, da bi olajšala spravo in preprečila krvna maščevanja med družinami. Nezakonite poroke so lahko računale na cerkveno zaščito samo v primeru, če niso bile v prevelikem razkoraku z družbenimi dogovori oziroma če so lahko zagotavljale uskladitev dveh konfliktnih pojmov družbene hierarhije, starejšega, ki je temeljil na časti, in novejšega, ki je temeljil na bogastvu. Ljubezen ali strast, ki se je tem dogovorom zoperstavila, se je morala sprijazniti z izobčenjem..." O nekaterih zgovornih primerih zlorab ugrabitve s strani plemiških družin na območju Terraferme glej esej V. Cesca, objavljen med deli tega simpozija.

19 "Posebej je Tridentinski koncil izglasoval poročni kodeks, ki je bil v nasprotju s kolektivističnimi in kontraktualističnimi tradicijami sorodstvene morale, in s tem izničil poroke, ki niso bile opravljene javno pred duhovnikom... Vse to je bilo kasneje označeno kot silovit napad na zunajzakramentalne zaroke in *fiançailles*, ki so še naprej, v polnem 16. stoletju, izhajale iz kontraktualistične teorije o

doksa pa je prišlo v trenutku, ko je morala Cerkev priznati zakonitost zvezam, ki so bile opravljene nezakonito pred njenim predstavnikom, pa čeprav je pri tem nenehno izpostavljala pomen zakramentalnih obvez, ki so izhajale iz zaroke.

Verjetno je prav zaradi razhajanja med pogodbo in zakramentom posvetna oblast posegla na področje, ki ga je Cerkev že stoletja dolgo *tolmačila* povsem samostojno. Lahko bi rekli, da se je Cerkev v trenutku, ko je kot tolmač novih družbenih pravil izoblikovala *institucionalno* jasnejši položaj poroke (ne da bi se pri tem odpovedala, kot smo videli, soočenju z atavističnimi kulturnimi tradicijami), znašla v težavah prav pri upravljanju s svojo običajno dejavnostjo posrednika in predelovalca družbenih vrednot in pritiskov; kot posrednica med pogodbo in zakramentom, med družbo, ki je bila še zmeraj prežeta z vrednotami časti, in tisto, v katero je že globoko zarezala hierarhija, ki je rasla iz bogastva; med ideološkim nazorom, ki so ga opredeljevale vrednote rodovnih in sorodstvenih navez, ter onim drugim, ki ga je opredeljevala avtoriteta družinskega poglavarja.

Spori med posvetno in cerkveno oblastjo so verjetno izhajali iz težav pri usklajevanju teh tako nasprotujočih si vrednot, ki je omogočalo razreševanje družbenih in razrednih sporov, ki so neposredno vplivali na politično-institucionalni red, a tudi, bi lahko dodali, iz temeljnih odločitev, ki niso bile nepristranske.²⁰

Antonio Rocco iz Rovinja verjetno ni zaznal odtenkov med pogodbo in zakramentom, zagotovo pa se je zelo dobro zavedal vseh številnih argumentov, ki so govorili njemu v prid in katerih veljavnost je izhajala iz tradicije in, paradoksalno, iz samega cerkvenega prava. Nasprotno pa se je svetovalec Fanzio, na katerega so se beneške oblasti obrnile za pravni nasvet v zvezi s tem primerom, zelo dobro zavedal, kako zelo je bila štrema zapletena.

Svetovalec je najprej opozoril, da predstavlja zaroka obljubo bodočega zakona in da ima kot taka obvezujočo pogodbeno vrednost:

"Ta obljuba je iste narave kot katerakoli druga in enako kot druge stranki obvezuje, da jo v doglednem času izpolnita in se poročita, pri čemer stranki obljubo resda lahko soglasno prelomita, nikakor pa tega ne more storiti samo ena od njiju. Samovoljno izogibanje obveznostim je možno le v primeru, ko obstajajo za to tehtni razlogi, zaradi katerih je kesanje ene od strank utemeljeno; v vsakem drugem primeru gre za grobo kršenje zakona."

Iz dogodka, ki ga je v ugovoru opisal Antonio Rocco, ni bilo mogoče razbrati, na podlagi česa bi bil ženin lahko prelomil zaroko, zato bi bilo najbolje, ko bi ga posvetna oblast vendarle prisilila v izpolnitev dane besede, tudi zato, da bi se izognili škandalu in neizogibnim povračilnim ukrepom znotraj same skupnosti. Vendar v resnici zadeva, je še opozoril svetovalec, ni bila tako preprosta. Če bi bila namreč

poroki..." (Bossy, 1998, 13).

20 O poročni politiki v Beneški republiki glej temeljna dela Cozzija, predvsem Cozzi, 1976, 169-213; 7-95; 1981, 275-360.

nezakonita poroka dejansko sklenjena, "se omenjenemu Binussiju ne bi bilo treba poročiti z Giovanni Rocco, saj bi bila nezakonita poroka z Eufemio Sustichi kljub svoji nezakonnosti veljavna in bi torej predstavljala neprelomljivo zvezo, ki bi Binussija veliko bolj vezala na Sustichijevo, kot pa ga zaroka veže na Roccovo, iz česar Vaša Svetlost pravilno sklepa, da se je treba pred odločitvijo, s katero bi ga prisilili, da drži obljubo, ki jo je bil dal Roccovi, prepričati, ali je bila poroka, ki jo je skušal izpeljati s Sustichijevo, poskus v prazno...

Kar zadeva poroko, ki jo je Binussi izpeljal nezakonito, in to je druga točka naših skromnih razmišljanj, je treba spomniti, da je Tridentinski koncil obsodil ne le nezakonite poroke, opravljene brez prisotnosti duhovnika in dveh prič, temveč tudi tiste, ki so opravljene brez predhodnih trojnih oklicev, kot jih koncil preudarno predpisuje; vendar je med njimi pomembna razlika: prve niso le nezakonite, temveč tudi neveljavne, in sicer prav v tem, v čemer so druge sicer nezakonite, nikakor pa ne neveljavne."²¹

Svetovalec Fanzio je torej opozoril na različno razumevanje nezakonnosti, ki je izhajalo iz tridentinskih norm, a tudi na ničnost pogodbene vrednosti zaroke v primerjavi z nezakonito poroko, izpeljana v prisotnosti domačega duhovnika²² in nekaj prič (čeprav naključnih). S tem ko je izpostavil nezakonitost predtridentinskih nezakonitih porok (ker so bile opravljene skrivaj), je posredno zaznal doktrinalni paradoks, do katerega je prišlo na Tridentinskem koncilu. Povsem drugače je na zadevo gledal drugi svetovalec, neki Dalle Laste, ki je 1783 na prošnjo, da poda mnenje glede sicer nezakonite poroke, ki pa je bila opravljena po vseh pravilih, odgovoril, da je prisotnost domačega župnika, pa čeprav brez predhodnega opozorila, in nekaj prič dovolj, da se izmenjava privolitev spozna za pravo in zakonito poroko. Po njegovem pri tem ne gre za nič nenavadnega.

"V tej obliki bi lahko bilo dejanje nezakonito ali grešno, nikakor pa ne nično; izničiti ga ne more niti odsotnost župnikovega blagoslova ali opustitev oklicev, predpisanih po koncilu, pa tudi škofovska nasprotna rzsodba ne, kajti z obljubo, ki jo mož da ženi, postane vsaka poroka z drugo ženo neveljavna.

21 ASV, *Consultori in iure*, škatla 230.

22 V nekem nasvetu iz leta 1793 je Piero Franceschi zelo natančno izpostavil pomen, ki ga je vseboval ta element: "Glede primera, ki ga je temu vzvišenemu sodišču posredoval oče Ludovico Gallo, predstojnik minoritov v Dominanti, gre za očiten prestop, ki ga je zagrešilo pet njemu neznanih oseb, treh moških in dveh žensk, ki so vstopili v cerkev, dva od njih pa sta se v trenutku, ko je ob koncu svete maše nameraval blagosloviti ljudstvo, približala oltarju; ženska je zavpila: "To je moj mož," oni drugi pa: "To je moja žena," zatem so vzeli ladjo in odšli v krčmo pri Moskovski cesarici v San Luci. Brez dejavnega sodelovanja župnika ali posebej pooblaščenega duhovnika je vsaka poroka nezakonita in nična, kar bi moralo veljati tudi za ta primer." (ASV, *Consultori in iure*, škatla 288, 9. december 1793). Prisotnost župnika ali posebej pooblaščenega duhovnika je bila očitno potrebna za preverjanje potrdil o prostosti obeh pogodbenih strank.

Tako je določeno in zelo jasno zapisano tudi v Grazianovem odloku: kdor se zaobljubi ženi, se ne more več poročiti z nobeno drugo; če se to vseeno zgodi, se mora pokoriti zaradi pomanjkanja vere, še naprej pa naj ostane s tisto, ki jo je vzel, saj tako pomembnega zakramenta ni mogoče prelomiti."²³

S spretnostjo rokohitca je Dalla Laste torej odkril nekakšno kontinuiteto doktrinalne normative, ki se je oblikovala od 12. stol. do Tridentinskega koncila, ne da bi opazil, da se je poudarek v pojmovanju nezakonnosti premaknil in da se je s tem spremenila vsebinska vrednost kontraktualnosti, vsebovane v izmenjavi privolitev mladoporočencev.²⁴ O tem, kako zelo je bila tačas že spremenjena interpretativna in konfliktualna podoba, pa ne priča le poseganje posvetnih oblasti na, recimo temu tako, kontraktualno področje poročnih sporov, ki je bilo pred Tridentom v skoraj izključni pristojnosti cerkvenih sodišč, temveč tudi očitno poseganje državnih sodišč na jurisdikcijsko področje, kakršno je bilo področje nezakonitih porok, ki bi moralo biti zaradi svoje tesne povezanosti z v bistvu zakramentalnimi vidiki zakonske zveze v pristojnosti cerkvenih oblasti.²⁵

Država in Cerkev se na področju poročne politike in nezakonitih zvez nikakor nista uspeli uskladiti ali si nekako porazdeliti pristojnosti, pač pa sta se bili prisiljeni ukloniti nekakšnemu vsebinskemu pritisku (in selekciji), ki so ga družbene sile izvajale na sodne institucije, in sprejeti, pogosto protislovno, če že ne pravih ideoloških strategij, vsaj odločitve, katerih vplivu na razredna in politična ravnovesja se je bilo na daljši rok zelo težko izogniti.

Oživitev tradicije

Zaradi kompleksnosti družbenih potreb sta bili posvetna in cerkvena oblast torej vsaj od konca 16. stol. prisiljeni poiskati odgovore na pravno-institucionalni in, kar je bilo še pomembneje, na sodni ravni. V jurisdikcijski razpravi, ki se je razvila v 17. in 18. stol., so se ti odgovori osredotočali predvsem v jasnejše razlikovanje med pogodbo in zakramentom, obenem pa so odražali namero posvetnih oblasti, da intenzivneje in odločneje posežejo na področje, kakršno je bilo poročno, ki tako neposredno zadeva varovanje družine in z njo neposredno povezanih premoženjskih in ideoloških ravnovesij.

Tradicionalna pristojnost Cerkve na zakramentalnem področju je odsevala njeno zavezanost vrednotam in interesom, ki so imeli svoje korenine globoko zasidrane v

²³ ASV, *Consultori in iure*, škatla 267, 2. maj 1783.

²⁴ Z novo poročno zakonodajo se je manipulacijska moč sorodstvenih skupin močno zmanjšala, cerkvene institucije pa so se morale spopasti s protislovji, ki so jih vsebovala očitna razhajanja med zakramentom in pogodbo (slednjo je kmalu zahtevala zase posvetna oblast).

²⁵ V Beneški republiki, denimo, so nezakonite poroke obravnavala sodišča, ki so, podobno kot pretorsko sodišče v Padovi, razpolagala z razširjeno sodno pristojnostjo, ki jim jo je dodelil neposredno center Dominante. Več o tem vprašanju glej Povoło (1996, 56).

družbi, prežeti z občutkom časti, sorodstva in statusa. Že sama cerkvena hierarhična struktura je v nekem smislu neposredno odražala družbo, ki je bila globoko zaznamovana z razrednimi in statusnimi razlikami. Govorica časti je resda odsevala univerzalne vrednote, ki so, podobno kot one, povezane z moškim in ženskim spolom, dajale pečat celotni družbi, obenem pa je v skladu s hierarhijo prioritet in pravnega statusa določala pozicijo vsakega posameznika in vsake posamezne skupine. Poročna doktrina, ki so jo od 11. stol. dalje oblikovali teologi, je to stanje odražala in, ne da bi nastopala kot pravi zapovedani sistem, odsevala vrednote, ki si jih je v bistvu lastila celotna družba. Naloga cerkvenega prava in cerkvenih sodišč pa je bila širjenje pluralnosti zahtev, ki so prihajale na institucije, in obstoječo normativo ustrezno posredovati in prilagoditi duhu zahtev višjih slojev in njihovih pričakovanj na premoženjskem in nasledstvenem področju. Institucija *domnevne poroke* na primer, ki je zagovarjala teoretično veljavnost obljube poroke (tudi v primeru neformalne izmenjave), če ji je takoj zatem sledil spolni odnos, pa je odsevala odgovor cerkvenega prava na zahteve, ki jih dokaj toga poročna doktrina ni mogla uskladiti.²⁶

S tem ko je Tridentinski koncil jasno začrtal trdnejša poročna pravila, je posredno opozoril na obstoj družbenih običajev, ki so se dotlej razraščali na neformalnem področju družinskih in razrednih odnosov (Jack Goddy to označuje kot skrita sorodstvena ekonomija /Goody, 1995, 215-227/), a tudi na ključno vlogo, ki so jo odigrala cerkvena sodišča, s tem ko so *prilagajala* pravne normative pluralnosti zahtev in interesov, ki so bili v igri. Če je po eni strani prodornejša tridentinska poročna doktrina nastala pod pritiskom potreb, ki so bile za novo družbeno in gospodarsko sredino nepogrešljive, je prav tako tudi res, da je bil del te iste družbe, prav tako pomemben in vpliven, še naprej močno zazrt v preteklost, v njene kulturne vrednote in nenazadnje v trdnost, ki je izhajala iz časti in statusa. Stare *institucije*, ki so dotlej opravljale pomembno nalogo ohranjanja obstoječih ravnovesij, so z novim pojmovanjem poroke in družine zadobile pridih tujosti ali celo sovražnosti v odnosu do nove občutljivosti, s katero so dojemali družino in vlogo, ki naj bi jo prevzela v družbi.

Protislovja cerkvene poročne politike in težave pri izvajanju posredniške in *interpretativne* vloge njenih sodišč so navsezadnje izbruhnile na dan ob napetostih, ki so izhajale iz kompleksnosti družbenih in gospodarskih ozadij, prežetih s tridentinsko zakonodajo. Te napetosti so, kot rečeno, izhajale iz potrebe po pristajanju na nove zahteve in sprejemanju novih interesov, a tudi iz ugotovitve, da je med širokimi in še zdaleč ne minornimi družbenimi plastmi še zmeraj močno prisotno tradicionalno pojmovanje družine in sorodstva. Vsa ta protislovja so se neizogibno navzela po-

26 O domnevni poroki glej Gaudemet (134-135), ki opozarja, da "teologi teorije domnevne poroke vendarle niso sprejeli brez odporov. Potem ko so za zunanje potrebe njeno vrednotenje prepustili kanonistom, so za notranjo rabo veljavnost poroke pogojevali s pravo privolitvijo v poroko..." Obstaja tudi verjetnost, da je institucija domnevne poroke v resnici služila samo potrjevanju družbenih običajev, ki so bili, podobno kot soglasna ugrabitev, v družbi precej razširjeni.

litičnih razsežnosti, predvsem v trenutku, ko so prestopila na ključno področje prenosa premoženja in njegovih kulturnih vrednot. Posvetna oblast je morda prav zato, da bi se soočila s političnimi razsežnostmi poročne institucije in njenega nedvomnega vpliva na razredna ravnotežja, začela vedno odločneje posegati na tista področja pravosodja, ki so bila tradicionalno v skoraj izključno cerkveni apanaži. Včasih je šlo za načelne zahteve, veliko pogosteje pa so vmešavanja ubrala bolj pragmatično sodno in procesno pot.

Med institucijami, ki jim je Tridentinski koncil s svojimi novimi zakonskimi usmeritvami posredno pustil do izraza v vsej njihovi kompleksnosti in politični razsežnosti, pa je na vidnem mestu tajna poroka. Pri tem še zdaleč ni šlo za malenkost, o čemer pričajo po eni strani ukrepi, ki jih je posvetna oblast v nekaterih državah uvedla proti tej instituciji, po drugi pa, nasprotno, odločitev nekaterih drugih držav, da vanjo ne bodo posegali iz strahu, da ne bi premočno zamajale obstoječa družbena ravnovesja.

Tajna poroka

Med junijem in avgustom 1790 je Piero Franceschi, ugleden svetovalec Beneške republike, napisal dve pisni mnenji o tajnih porokah. Naročili so ju veljaki Sveta desetih, potem ko so prejeli dve prošnji, in sicer iz Bresce in Belluna. V obeh primerih je šlo za zapletene zadeve in očitne premoženjske in nasledstvene interese.²⁷

Prvo so poslale dedinje Giuseppa Rocce z odkrito prošnjo posvetnim oblastem, naj posredujejo pri škofovski kuriji v Bresci in od nje zahtevajo, naj se izreče glede domnevne tajne poroke med pokojnikovo vdovo Mario Pizzimenti in njenim zastopnikom in uslužbencem Francescom Ferianijem. Med Roccovimi dediči in njegovo ženo, ki je bila imenovana za nesporno užitkarico nasledstvenih dobrin, se je namreč že nekaj let odvijal sodni spor. Pravica do užitka je bila pogojena z njenim statusom vdovstva, druga poroka, čeprav opravljena skrivaj, pa bi voljo oporočnika ovrгла.

Situacija, iz katere je izhajal drugi primer, je bila še bolj polna nesporazumov in sporov, zadevala pa je celotno plemiško družino iz Belluna. Paolo Antonio Odoardi se je maja 1790, takoj ko je izpolnil osemnajst let, skrivaj poročil s Francesco Pagliaro. Svojo odločitev je izpeljal brez kakih posebnih težav, saj zaradi smrti obeh staršev ni bil podložen očetovski oblasti. Vendar poroke ne bi mogli uvrstiti med družbeno najbolj brezhibne. Francesca, po rodu iz Cisona, je namreč v hišo Odoardijevih prišla le malo pred tem kot služkinja. Zaradi ženinove mladosti in višjega družbenega sloja, iz katerega je izhajal, sta se mlada dva odločila za tajno poroko, ki pa je bila z vseh vidikov, kot je poudaril Franceschi, povsem zakonita zveza. Mlada dva je namreč poročil duhovnik, ki ga je škof za to posebej pooblastil, obredu pa sta

²⁷ Nasveta sta shranjena v ASV, *Consultori in iure*, šk. 285, 16. junij in 10. avgust 1790.

prisostvovali dve priči. Vpis poroke in ustrezni *potrdili o prostosti* z oprostivijo običajnih oklicev so skrivaj shranili v arhiv škofijske kurije v Cenedi, od koder je prihajala mlada nevesta.

Ko so za dogodek nekaj mesecev kasneje zvedeli Odoardijevi bratje in stric, so nastopili zelo ostro. Tako dolgo so pritiskali, dokler Paolo Antonio Odoardi njihovim zahtevam na koncu ni popustil. Preko advokata, ki ga je izbrala družina, je mladenič na škofovsko kurijo naslovil prošnjo, naj njegov zakon okličejo in ga tako izenačijo z drugimi zvezami. Po opravljenih oklicih bi bilo namreč poroko mogoče izpodbijati in jo razveljaviti. Vendar Odoardijevim še zdaleč ni prišlo na misel, da bi postopek sprožili na cerkvenem sodišču (tudi zato ne, ker so bili iz druge škofije). Obrnili so se na veljake Sveta desetih in jih opozorili na nekatere domnevne nepravilnosti, ki naj bi jih bil zagrešil duhovnik, ki je opravil poroko, in celo na zlorabe škofovskega tajnika, pristojnega za izdajanje kopij poročnega lista. Glede na pravno in pravosodno zapletenost, ki ju je bilo moč razbrati iz zahteve po posredovanju, naslovljene na posvetno oblast, se je veljakom Sveta desetih zdelo primerno predati zadevo v strokovno presojo Pieru Franceschiju.

Oba primera sta se torej vrtela okoli sklepanja tajne poroke in neizogibnih posledic, ki naj bi jih njeni *oklici* imeli ne le za pogodbenika, temveč tudi za njuni družini in sorodnike. Tajna poroka je imela nekaj skupnih točk z nezakonito poroko. Tako za eno kot za drugo je bilo namreč značilna odsotnost tistih pravnih formalnosti, ki poroke sicer ne razveljavljajo, pač pa preprečujejo, da bi nova zveza lahko bila deležna odkritega ali tihega odobravanja skupnosti. Za razliko od nezakonite poroke pa so tajno poroko opravili brez predpisanih oklicev (in brez vpisa v cerkvene registre) ob predhodnem dovoljenju cerkvenih oblasti, ki so najprej preverile zakonitost predvidenih rekvizitov, zatem pa zanjo pooblastile duhovnika, ki ni bil župnik mladoporočencev. Zaradi tajnosti na tovrstne poroke seveda v družbi ni bilo takojšnjega odziva. Do tega je prišlo šele po morebitnih oklicih in kasnejši uskladitvi z vsemi drugimi zakonskimi zvezami.

Termina nezakonitost in tajnost na pravni ravni sicer predpostavljata različno stopnjo dopustnosti sklenjene zveze, v resnici pa navajata na enopomensko interpretacijo: na potrebo, ki jo je odsevalo cerkveno pravo, po prožnem tolmačenju in posredovanju družbenih običajev, ki bi jih glede na njihovo zakoreninjenost in razširjenost očitno le stežka integrirali v veljavno poročno zakonodajo. Prav s to zakonodajo so namreč iz mraka, v katerem so stoletja dolgo cveteli, priplavali na površje in se napovedali kot nezanemarljiv politični in družbeni problem. Navsezadnje sta prav nezakonita in tajna poroka kazali na obstoj pravnega pluralizma kot neposredne emanacije razslojene družbe, prežete z govorico časti.

Prav odkrito posredovanje, ki so ga predvidevale cerkvene oblasti v primeru družbenih vzpodbud in zahtev, je torej, paradoksalno, vtisnilo pečat *nezakonitosti* oziroma *tajnosti* sklenjene zveze. Če bi te poroke v resnici doživele korenito spre-

membo, kot se je to zgodilo v 18. stol., bi obe instituciji postopoma začeli izgubljeni svoje jasne obrise. Piero Franceschi je v zvezi z enim od obeh primerov, ki so mu jih v presojo dali veljaki Sveta desetih, jasno opozoril, da se tajne poroke "napajajo iz zasebnih zlorab, ki nikoli ne sežejo do doža; javnost pa tajne zveze, ki močno spominjajo na nezakonite poroke, ki jih je koncil prepovedal, sprejema kot zasebno vprašanje vesti v izključni pristojnosti duhovnega foruma".

V nasvetu, ki ga je napisal za brescianski primer, je ugledni svetovalec zelo jasno navedel težave, ki so spremljale obstoj tajne poroke. Ta institucija oz. *običaj* je bil star, po mnenju cerkvenih pravnikov je segal v drugo polovico dvanajstega stoletja, njegov nastanek pa gre povezovati z eno od papeža Aleksandra tretjega. V Franciji so tajno poroko že dolgo tega prepovedali, je še opozoril, in otrokom, ki so se rodili iz teh zvez, odvzeli vsakršno pravico do očetovega premoženja, medtem ko "je v Italiji in v beneškem gospostvu vse do danes dopustna, saj je bilo, povsem brez pravih zakonov, upravljanje z njo v celoti prepuščeno duhovščini".²⁸

Piero Franceschi je pravilno zaslutil, da je ta *običaj* izšel iz družbe, ki je bila še močno prepojena z vrednotami časti:

"Razlog za dodeljevanje teh dovoljenj, ali bolje rečeno dispenz za svečanosti, predpisane s Tridentinskim koncilom in predvidene v mnogih najvišjih zakonih, izhaja iz potrebe po odvezi za kak prikrit zločin, iz želje, da se konkubinat spremeni v zakon, iz poskusa, da se premagajo velike razlike med mladoporočencema, iz želje, da se ohrani čast in mir v družini, da se obdrži dobro ime in iz drugih posebnih razlogov pogodbenikov."

Zelo različni so torej lahko bili razlogi, zaradi katerih so prizadeti posegli po instituciji, katere glavni rekvizit je bila tajnost, glavni cilj pa izogib pravnim posledicam, ki bi jih lahko imela zakonska zveza na premoženjskem in nasledstvenem področju. Tajna poroka je bila, veliko očitneje kot nezakonita, izraz družbe, v kateri so posebnosti statusa in časti zelo togo določale kakovost družbenih odnosov. Če je nezakonita poroka odsevala napetosti, ki so obstajale v družbi, v kateri so prihajale vse bolj do izraza nove vrednote, izhajajoče iz bogastva in drugačnih ekonomskih odnosov, bi lahko za tajno poroko rekli, da je bila izraz odločnega upiranja vseh tistih družbenih sil, ki so svoj ugled in sam smisel svojega obstoja iskale v tradiciji in kontinuiteti njenih ideoloških vrednot.

Tajna poroka je bila uporabna predvsem za manipulacijo rodovnih poročnih strategij, pri čemer je bila deležna največje naklonjenosti v okoljih, kjer je bila obramba družinskega premoženja povezana z vidno politično dejavnostjo njenih članov. Kot je nedvoumno dokazal V. Hunecke v svojem zadnjem delu, se je te institucije na primer zelo pogosto posluževal sam beneški vodilni sloj (Hunecke, 1997, 131-132). Šlo je namreč za dokaj prožno sredstvo, s katerim je bilo mogoče ohranjati celovitost družinskega premoženja, po potrebi pa je lahko poročni politiki,

²⁸ Navedek je vzet iz nasveta, napisanega junija 1790. Enako tudi sledeči.

ki je morala zaradi svojih osnovnih usmeritev pogosto računati na morebitne negativne biološke izide, priskočila tudi na pomoč (z oklici se je lahko kaj hitro prelevila v pravo zakonsko zvezo).

Tam, kjer se je v moderni dobi družbena hierarhija, močno zaznamovana z vrednotami časti in privilegijev, vendarle znašla pod pritiski, ki so izhajali iz gospodarskih in družbenih sprememb, v katerih je bogastvo nadomestilo plemiški naslov, je tajna poroka zelo odkrito in očitno razkrila svoj manipulatorski značaj, ki je v glavnem služil ohranjanju ravnovesij med prevladujočimi družbenimi sloji. V deželah, kjer je bila osrednja monarhična oblast naklonjena oblikovanju elite in vzponu novih družbenih slojev, pa so to institucijo odkrito obravnavali kot običaj, ki škodi urejenemu družbenemu redu. Z odločitvijo posvetnih oblasti, da se postavijo jasni pravni kriteriji, ki bi določali veljavnost zakonske zveze in s tem njeno pogodbeno težo, je povsem izgubila tudi svoj politični naboj.

V Italiji, kjer je bila teža tradicije in s častjo povezanih vrednot veliko večja kot drugod, se takih pobud, kot je poudaril Piero Franceschi, niso lotili. Še težje bi do tega procesa prišlo v državi, kakršna je bila Beneška republika, v kateri je politični vrh v celoti obvladoval plemiški sloj. Tajna poroka je namreč predstavljala nepogrešljivo orodje pri reševanju nasprotij, do katerih je prihajalo v plemiških družinah, poleg tega je bila značilna za poročno politiko, ki naj bi zagotavljala tak prenos premoženja, s katerim bi najustrezneje ohranjali oblast in z njo upravljali. V skladu s tem in za razliko od nezakonitih porok²⁹ tudi nikoli ni prišlo do zakonodajnih posegov, s katerimi bi omejili ali obsodili ta družbeni običaj, ki je bil v srednjevisokem družbenem sloju kar močno razširjen.

Iz nekaterih nasvetov iz druge polovice 18. stol. je vendarle mogoče jasno razbrati, da so tudi institucijo tajne poroke ob vnovičnem celovitem pretresanju odnosov med cerkveno in posvetno oblastjo v zvezi s poročno politiko zaznali kot problematično, saj je bila, če že ne v nasprotju, pa vsaj neuglašena z novo občutljivostjo, s katero so dojemali pomen družine.

Vprašanje tajnih porok je z vso svojo politično težo prišlo na dan leta 1755 v ostrem sporu med dvema plemiškima družinama iz Vicenze. Med mlado Orsola Tornieri in Muziom Negrijem je že dolgo trajala skrivna zveza. Zaradi nasprotovanja obeh družin sta bila prisiljena skleniti tajno poroko v beneški župniji Sant'Apollinare. Zaradi kasnejših sporov pa je primer končal v rokah svetovalca Montegnacca, ki ni odkril le očitnih nepravilnosti v sami poročni zvezi med mladima, temveč tudi širjenje določenega podtalnega pojava, ki bi ga posvetne oblasti le stežka zaznale v njegovih jasnih obrisih. Montegnacco je ugotovil, da župnik Sant'Apollinara ni le proti vsem pravilom hranil register tajnih porok, temveč da je v letih pred tem sklenil

²⁹ Do ukrepov proti nezakonitim porokam je najverjetneje prišlo zato, ker so z njimi skušali ohranjati družbene običaje, ki jih je bilo najtežje nadzorovati; poleg tega so se glede na svojo prvotno vlogo razvile in razbohotile krepko preko običajnih meja dopustnosti, ki jih je določala cerkvena oblast.

kar nekaj tajnih zvez, ne da bi razpolagal s potrebnim pooblastilom patriarha, in da je tudi sicer dopuščal zlorabe in nepravilnosti (tudi s tem, ko je opravljajal tajne poroke med osebami iz škofij, ki niso bile beneške).³⁰

Poroko med Orsolo Tornieri in Muziom Negrijem je razveljavil vicentinski škof, ki mu je sam Montegnacco svetoval, naj odločanje o tem primeru odloži. Čeprav se je svetovalec skliceval na pravico posvetnih oblasti, da kazensko ukrepajo proti vsakomur, ki bi to področje zlorabljal, je vendarle tudi zaslutil politične implikacije, ki so jih vsebovale tajne poroke. Dož je namreč lahko kaznoval "ne le laike, temveč prav tako tudi cerkvene osebe, ki bi z zlorabljanjem svojega dušnega pastirstva in zakramentov žalile Boga, s svojo neprevidnostjo pa škodile ugledu države, ogrozile javni mir, zasebni mir podanikov in položaj družin". Svetovalec je sicer pozval k čimvečji previdnosti, zagotovo pa ni mogel odkrito zahtevati jurisdikcijskih ukrepov na področju, v katerega je bil v celoti in kontradiktorno vpleten sam beneški patriariat.

Leta 1764 je vicentinski patriarh ukazal, naj se vsi vpisi tajnih porok hranijo na sedežih škofij, podobno kot je dobrih dvajset let pred tem z bulo odredil že papež Benedikt XIV. Vendar so ob patriarhovem ukrepu veljaki Sveta desetih ocenili, da se velja takoj obrniti po nasvet na pravne svetovalce. V komentarju vsebine odloka je svetovalec Fanzio brez slepomišenja opozoril, da je "v Benetkah navada, da se tovrstne poroke vpisujejo posebej; včasih to počnejo župniki, včasih spovedniki, vsekakor tisti, ki jih sveti penitenciarij posebej zadolži zanje; vendar se zapisi o njih včasih tudi zgubijo, saj prehajajo iz rok v roke, včasih pa jih ni mogoče najti, ker končajo v rokah ljudi, ki jih pritožniki ne poznajo".³¹

V teh trditvah je bilo seveda veliko pretiravanja, kljub temu pa so zelo jasno razkrivala dejstvo, da je z institucijo tajne poroke v veliki meri in po lastni presoji upravljala cerkvena oblast, upošteva je pri tem najrazličnejše zahteve, ki so izhajale iz takratnega družbenega konteksta. Iz primerov, ki so skozi te nasvete končali pred beneškimi vrhovnimi sodišči, pa je razvidno, da je to vprašanje kljub svoji občutljivosti prišlo na dan zaradi svojih premoženjskih in nasledstvenih implikacij.

Z ohranjanjem institucije, ki je bila zaradi svoje prožnosti (odločitev o njeni javnosti je bila, denimo, v celoti prepuščena pogodbenikom) v nasprotju z obstoječimi pravnimi normami in z vse večjo potrebo po pravni gotovosti, so se spori med družinami ali znotraj ene same družine postopoma zaostrovali. V zadnjih desetletjih stoletja tajne poroke (podobno kot je to navsezadnje veljalo tudi za druga vprašanja

30 Dolg Montegnaccov nasvet je shranjen v ASV, *Consultori in iure*, šk. 234, dok. 355-364. Svetovalec se je posebej zadržal ob pismih rimskega penitenciarija, ki so, podobno kot škofovske dispenze, tajne poroke dopuščala: "Podobni dokumenti penitenciarija, te druge kvalitete torej, v Franciji niso mogoči. Ker je v tem kraljestvu z odlokom iz leta 1697 prepovedana kakršnakoli poroka, ki ne upošteva obreda, kot ga predvideva ta zakon, si v nasprotju s kraljevim odlokom noben duhovnik ne bi drznil uporabiti tuje dokumente, ki bi ta odlok kakorkoli razveljavljali..."

31 ASV, *Consultori in iure*, šk. 230, 14. september 1764.

na političnem prizorišču) najverjetneje niso bile več tako pogoste kot v obdobju pred tem. Zagotovo pa so njihovo prisotnost, kljub odporu, da bi se z njimi soočili neposredno, že čutili kot neprijetnost, ki ni bila v sozvočju z novo družbeno občutljivostjo, s katero so dojemali družino in lastnino.

Ta odnos je na primer mogoče zaznati tudi v besedah Piera Franceschija, ki se v obeh primerih, ki so mu jih bili predložili v presojo, ni mogel izogniti nasvetu, češ da je pri teh stvareh potrebna velika previdnost, in je odsvetoval kakršnokoli posredovanje na področju, s katerim naj bi po njegovem najbolj skrbno upravljale samo cerkvene oblasti. Čeprav je to vprašanje po Franceschijevem mnenju sodilo na strogo zasebno in versko področje, je vendarle zaznal pogosto rušilne in negativne učinke, ki so jih tajne poroke vnašale v družbeno sredino, močno dovzetno za pravno konfliktnost. Tako pravi:

"Vendar ni mogoče zanikati, da številne in hude posvetne nadloge niso v interesu podložnikov in jim ne pomagajo iz zlaganih in moralno oporečnih situacij, medtem ko je mogoče s plaščem tajnosti pogosto zagrniti nepoznane dediče, dotalne obveznosti, poligamije, prelomljene pogodbene obveznosti in velike goljufije družinskih premoženj..."³²

Ta brez dvoma prodorna opažanja pa je pospremil s priporočili, naj bo poseganje na to področje skrajno previdno, pa še to samo v primerih, ko naj bi šlo za očitne krivice.³³ Vendar je bilo priporočilo glede na politično kvalifikacijo sogovornikov verjetno celo odveč.

Nekaj let kasneje je Beneška republika padla. Z novim političnim redom in novimi zakoni naj bi končno zavlada težko pričakovana pravna gotovost. V resnici pa se stvari, prav zahvaljujoč trdnosti tradicije in navezanosti beneške in nasploh italijanske družbene sredine nanjo, niso tako hitro spremenile.³⁴ Pač pa je institucija tajne poroke nedvomno izgubila veliko tistega prevratniškega naboja, ki ga je vsebovala v zadnjem obdobju starega režima. V vsakem primeru pa je pokazala

32 ASV, *Consultori in iure*, šk. 285.

33 O primeru Rocca je Franceschi zapisal: "Resnici na ljubo dožuj ne bi mogli odreči vzvišene pravice, da uporabi sredstva, s katerimi bi razbil to ukletost, ki je z vidika pritožnic podoba zatiranja in odrekanja pravice. Upošteva obdobje treh let, ki je po prvih uradnih aktih za obe strani minilo skoraj povsem mirno... in namige na več sporov v prošnji škofu z dne 19. junija 1787, do katerih naj bi neizogibno prišlo med sodediči in užitarico, pa se nam zdi nujno, da nekoliko podrobneje preučimo in razčistimo razloge za to nedejavnost, preden v zadevo poseže oblast". Nasprotno pa v primeru Odoardi svetovalec ne le izpostavi zlorabo pritožbe, temveč celo svetuje, "naj, če bo potrebno, preko javnega predstavnika pritožnikom sporočijo, da je njihova prošnja zavrnjena..., in naj jih ob tem opozorijo, naj v prihodnje vlagajo bolj spoštljive in bolj upravičene pritožbe". Ob tem se ni vzdržal pripombe, češ da bo "zrelost Vaših blagorodij razbrala, do kolikšne mere zlorab in s kolikšno mero sodne pretkanosti se danes goji in vzpodbuja umetnost pritožb, da bi se povečalo število zakonskih sporov," glej ASV, *Consultori in iure*, šk. 185.

34 O odporu ob uvajanju Napoleonovega kodeksa v Italiji glej Ungari, 1974, 85 sq.

veliko več vitalnosti kot tisto plemstvo, ki se je je stoletja dolgo brez zadržkov in brez predsodkov posluževalo.

Prevod: Vida Gorjup Posinković

IN MARGINE AD ALCUNI CONSULTI IN MATERIA MATRIMONIALE.
REPUBBLICA DI VENEZIA - SECOLI XVII-XVIII

Claudio POVOLO

Università di Venezia, Dipartimento di studi storici, IT-30124 Venezia, Calle del Piovan o Gritti,
San Marco 2546

RIASSUNTO

Un giovane contadino di Granze di Vescovana, piccola comunità del Basso Padovano, nel 1697 ritiene di poter aggirare gli impedimenti frappostigli dalle autorità ecclesiastiche alla realizzazione del suo matrimonio, architettando una strana ed inconsueta cerimonia. Portatosi nel cimitero del villaggio, alla presenza di alcuni testimoni e del fabbro del paese, il quale funge da vero e proprio celebrante, egli scambia il mutuo e reciproco consenso con l'aspirante sposa. La vicenda suscita l'immediata reazione delle autorità ecclesiastiche. Richiesto di un parere il consultore Giovan Maria Bertoli rimane interdetto e scandalizzato di fronte ad un fatto di cui non sa cogliere l'origine e il senso. Lo strano matrimonio si ricollegava in realtà ad antiche tradizioni che la normativa tridentina in materia matrimoniale non aveva evidentemente del tutto scalzato.

Il Concilio di Trento aveva difatti sancito i requisiti dell'unione matrimoniale sottolineando il ruolo e la funzione del parroco, davanti al quale, e alla presenza di almeno due testimoni, gli aspiranti sposi avrebbero dovuto scambiarsi il reciproco consenso. Tale scelta, di fatto, mise in ombra l'importanza che il fidanzamento e la promessa di matrimonio avevano assunto per secoli. La Chiesa e le sue istituzioni divenivano garanti a tutti gli effetti della validità e della legittimità dell'istituto matrimoniale.

La normativa tridentina aveva però volutamente scelto che permanessero alcuni margini di ambiguità. Nonostante la pressione esercitata dai prelati di alcuni Paesi, come ad esempio la Francia, la maggioranza del Concilio si era rifiutata di accogliere il principio che riteneva di far dipendere la validità del matrimonio da un altro ed importante requisito: il consenso dei genitori dei nubendi. In questo modo i matrimoni clandestini, pur condannati, rimasero ad attestare le tensioni e i conflitti, apparentemente insormontabili, tra generazioni.

Il concetto di clandestinità, così come emerse di seguito all'approvazione delle norme tridentine, era però sostanzialmente mutato rispetto all'epoca precedente. Se infatti era pur sempre l'assenza dei requisiti formali di pubblicità a caratterizzare tali tipi di unioni (nei secoli precedenti un matrimonio era clandestino in quanto si era svolto all'insaputa della comunità) dopo il decreto Tametsi la nozione di clandestinità si trasferì all'interno delle stesse istituzioni ecclesiastiche.

Il nuovo ruolo assunto dalla Chiesa in materia matrimoniale esprimeva l'esigenza di affrontare con decisione le trasformazioni notevoli realizzatesi nel corso del Cinquecento in campo economico e sociale. Problemi successori e patrimoniali avevano richiesto l'adozione di norme certe ed affidabili. Larghe fasce della società erano però ancora intimamente legate alla tradizione e alla nozione di onore e di ceto che la caratterizzavano. La permanenza del matrimonio clandestino (ricollegandosi ad antiche pratiche sociali come il rapimento consensuale) poteva dunque svolgere una funzione di mediazione nei confronti delle tensioni che agivano tra le diverse gerarchie sociali.

Diversamente, il matrimonio segreto (come il clandestino celebrato senza pubblicità, ma con l'aperto consenso delle istituzioni ecclesiastiche), rifletteva l'esigenza di temperare le contraddizioni più vistose di una società caratterizzata in maniera intensa dall'idioma dell'onore.

Di certo sia il matrimonio clandestino che quello segreto si presentano come problema politico di seguito all'adozione delle normative tridentine. Ampiamente utilizzati nei secoli precedenti questi istituti emergono nel momento in cui l'istituto matrimoniale esprime una diversa logica e razionalità. Essi finiscono per contrastare con l'esigenza, sempre più avvertita, di una maggiore certezza del diritto in settori decisivi quali la trasmissione del patrimonio e la successione ereditaria.

Le norme tridentine, sottolineando il ruolo delle istituzioni ecclesiastiche, misero però in rilievo pure talune loro contraddizioni. Nel corso dei secoli XVII e XVIII si assiste così ad un'ingerenza sempre più marcata e decisa del potere secolare in una materia che per secoli era stata di quasi esclusivo appannaggio della Chiesa.

VIRI IN LITERATURA

ASV - Archivio di Stato di Venezia. Consultori in iure.

Bossy, J. (1990): L'occidente cristiano. 1400-1700, Torino.

Bossy, J. (1998): Dalla comunità all'individuo. Per una storia sociale dei sacramenti nell'Europa moderna. Torino.

Casey, J. (1991): La famiglia nella storia. Roma-Bari.

Cozzi, G. (1976): Padri, figli e matrimoni clandestini (metà sec. XVI - metà sec. XVIII). In: La Cultura, XIV, 169-213.

- Cozzi, G. (1981):** Note e documenti sulla questione del "divorzio" a Venezia (1782-1788). In: *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, VII, 275-360.
- Cozzi, G. (1991):** Religione, moralità e giustizia a Venezia: vicende della magistratura degli Esecutori contro la bestemmia (secoli XVI-XVII). In: *Ateneo Veneto*, CLXXVIII, 7-95.
- Damaška, M. R. (1991):** I volti della giustizia e del potere. Analisi comparatistica del processo. Bologna.
- Ferrari, L. (1889):** Giammaria Bertoli vicentino, consultore della veneta Repubblica. 1688).
- Gaudemet, J. (1989):** Il matrimonio in Occidente. Torino (Paris 1987).
- Goody, J. (1995):** Famiglia e matrimonio in Europa. Bari.
- Hirschman, A. O. (1979):** Le passioni e gli interessi. Milano.
- Huneecker, V. (1997):** Il patriziato veneziano alla fine della Repubblica. Roma.
- Le Bras, G. (1979):** La chiesa e il villaggio. Torino.
- Lombardi, D. (1996):** Fidanzamenti e matrimoni dal Concilio di Trento alle riforme settecentesche. In: *Storia del Matrimonio* (a cura di De Giorgio, M. e Klapish-Zuber, Ch.). Bari, 225-227.
- Maravall, J. A. (1984):** Potere, onore, élites nella Spagna del secolo d'oro. Bologna.
- Povolo, C. (1992):** Polissena Scroffa, fra Paolo Sarpi e il Consiglio dei dieci. Una vicenda successoria nella Venezia degli inizi del '600, in *Studi offerti a Gaetano Cozzi*. Venezia, 228-229.
- Povolo, C. (1996):** Il processo Guarnieri. Buie-Capodistria, 1771. Capodistria.
- Ribordy, G. (1998):** Mariage aristocratique et doctrine ecclésiastique: le témoignage du rapt au Parlement de Paris pendant la guerre de cent ans. In: *Crime, History and Society*, 1, vol. 2. 29-48.
- Richet, D. (1998):** Lo spirito delle istituzioni. Esperienze costituzionali nella Francia moderna. Bari.
- Rouland, N. (1991):** Aux confins du droit. Paris.
- Rouland, N. (1992):** Antropologia giuridica. Milano.
- Rouland, N. (1995):** L'Etat français et le pluralisme. Paris.
- Torcellan, G. F. (1967):** Dizionario biografico degli italiani, 9, 607.
- Ungari, P. (1974):** Storia del diritto di famiglia in Italia. Bologna.
- Van Caenegem, R. C. (1995):** Introduzione storica al diritto privato. Bologna.
- Vigato, M. (1997):** Il monastero di S. Maria delle Carceri, i comuni di Gazzo e Vighizzolo, la comunità atestina. Trasformazioni ambientali e dinamiche socio-economiche in un'area del basso Padovano tra Medioevo ed età moderna. Padova.